

## **Verslag Boekmanlezing 2017: De cultuur van de publieke ruimte (27 juni 2017, Pakhuis de Zwijger, Amsterdam)**

De overheid trekt zich steeds meer terug uit de publieke ruimte en laat steeds meer over aan de markt. Wie voert er nu de regie over beheer en inrichting van de publieke ruimte? Wat is daarbij de rol van de kunstenaar?

Tijdens de Boekmanlezing 2017 verdedigde René Boomkens, cultuurfilosoof en hoogleraar Cultuurgeschiedenis en –beschouwing aan de Universiteit van Amsterdam, de stelling dat de publieke sfeer zozeer onder druk staat dat haar voortbestaan gevaar loopt. Coreferent rijksbouwmeester Floris Alkemade noemde de drang om te reguleren de grootste bedreiging voor de publieke ruimte. Aansluitend was er een paneldiscussie tussen Floris Alkemade, René Boomkens, Mirjam van 't Veld (burgemeester van Amstelveen en voorzitter van het BPD Cultuurfonds) en Francien van Westrenen (programmamaker architectuur bij Stroom Den Haag). Moderator was de directeur van Pakhuis de Zwijger, Egbert Fransen.

### **Kwaliteit van de publieke ruimte is essentieel**

In haar openingswoord heette Marielle Hendriks (directeur Boekmanstichting) iedereen welkom. Ze dankte de partners Pakhuis de Zwijger, BPD Cultuurfonds en de VNG en presenteerde *Boekman 111* 'De cultuur van de publieke ruimte', waarvan het verschijnen de aanleiding was voor deze 7<sup>e</sup> Boekmanlezing. De tijdschriftaflevering maakt deel uit van een drieluik, samen met *Boekman 101* 'Cultuur als aanjager van gebiedsontwikkeling' (winter 2014, net als *Boekman 111* i.s.m. Bouwfonds Cultuurfonds, thans BPD Cultuurfonds) en *Boekman 107* 'Kunst en de stad van de toekomst' (zomer 2016).

Wanneer het de rol van de kunstenaar betreft, is opdrachtgeverschap van cruciaal belang, legde Hendriks uit. Kunstenaars dienen vanaf het begin bij projecten betrokken te worden. Complicerende factor is dat de grenzen tussen publiek en privaat poreus zijn geworden. De ontmoeting is de belangrijkste functie van de publieke ruimte en die functie staat onder druk. De kwaliteit van publieke ruimte hangt samen met de fysieke inrichting én het gebruik ervan, en daarmee is zij

essentieel voor de leefbaarheid en de democratie. 'Geen geringe conclusie', besloot Hendriks. 'Wat kunnen kunstenaars bijdragen?'

### **Het gebruik moet voorop staan**

René Boomkens stelde dat de inrichting van de publieke ruimte behalve een esthetische ook een sociaal-politieke opgave is. Niet de functie bepaalt het publieke karakter van ruimte, lichtte hij toe, maar de wijze waarop de ruimte wordt gebruikt. Je moet er kunnen verblijven zonder direct economisch, consumptief of productief doel.

Er is sprake van een omslag in het denken over de inrichting van de publieke ruimte, legde hij uit. Na decennia van grootschalig top-down overheidsbeleid gevolgd door jaren van publiek-private samenwerking tussen overheden en private ontwikkelaars, ligt de bal nu bij de gebruikers van de publieke ruimte: opdrachtgevers, creatievelingen, uitvoerders en gebruikers. Zij zouden nu veel vroeger en veel vaker met elkaar om de tafel moeten als het gaat om de inrichting van de publieke ruimte, met gezamenlijk doel van de publieke ruimte een kwalitatief hoogwaardige ontmoetingsplek te maken, aldus Boomkens. Deze omslag naar bottom-up was overigens in de jaren zeventig en tachtig al gemaakt door anderen dan opdrachtgevers en ontwikkelaars, namelijk buurtbewoners, krakers, kunstenaars, excentriekelingen. Zij drukten hun stempel op de dagelijkse woon- en leefomgeving en op de publieke ruimte die daarbij hoorde, al of niet legaal.

Aan de hand van (inter)nationale erfgoeddiscussies liet Boomkens zien dat ontwerpers zich intensiever moeten verdiepen in de wensen van de burgers ten aanzien van het gebruik van de ruimte. En hier ziet hij een rol weggelegd voor de kunstenaar. Kunstenaars opereren meer en meer als een soort burger-professionals die een activerende, bemiddelende, experimentele of onderzoekende rol spelen in inrichting en gebruik van de publieke ruimte. Die rol is behalve cruciaal ook problematisch... Om dit te verhelderen volgde een uiteenzetting over de nadelige gevolgen van *gentrification*. In het verleden zorgden kunstenaars ervoor dat vervallen wijken en industriegebieden opbloeden door de authentieke volks- of arbeiderscultuur te behouden, waarna de 'creative class' (Florida) en

kapitaalkrachtigen deze wijken overnamen. Voor de oorspronkelijke bewoners stond authenticiteit, zelfs zonder dat zij zich daar expliciet bewust van waren, vooral voor herkenbaarheid en vertrouwdheid. Niet zozeer vanwege de historisch gebouwde omgeving, maar vooral de vanzelfsprekendheid van de buurtcultuur en het alledaagse leven. Terwijl authenticiteit voor de kunstenaars en later de 'creative class' van Florida vooral een *state of mind* is en cool. 'Simpel en Amsterdams gezegd: het verschil tussen de Ten Kate markt en de nieuwe Markthallen in de Kinkerbuurt'. Deze discrepantie in beleving van authenticiteit maakt de rol van de kunstenaars in de inrichting of transformatie van de publieke ruimte problematisch.

### **Bewegingen in de goede richting**

Maar er is hoop, aldus Boomkens. Want steeds meer worden kunstenaars op kunstopleidingen voorbereid op een beroepspraktijk waarin de autonome kunstbeoefening gekoppeld wordt aan, wat hij noemt, sociaal-culturele interventies in het publieke domein. Daarnaast is er sprake van een ontwikkeling van *artistic research* aan enkele universiteiten, dat in veel gevallen ook wordt ingezet in de publieke ruimte. 'In het beste geval voegt de blik of het perspectief van kunstenaars zo iets heel specifiek toe aan onze ervaring van de publieke sfeer – iets wat in het themanummer van *Boekman* 111 'hard kijken' wordt genoemd, de blik van de participerende observator die zich verdiept in de wirwar van praktijken en ervaringen waaruit die publieke sfeer is opgebouwd'.

De gedachte dat overheid, particuliere ondernemers en kunstenaars tezamen één doel dienen, vindt Boomkens in ieder geval te naïef. Wel is hij benieuwd naar wat de opdrachtgevers gaan doen. 'Zijn zij echt geïnteresseerd in het "harde kijken" van de kunstenaars of zien zij de rol van kunstenaars vooral als de franje en verfraaiing van hun aloude plannen en strategieën?'

'Best een somber verhaal', reageerde de moderator na afloop van de lezing. 'Dat is mijn taak als filosoof, relativeerde Boomkens. Maar het is inderdaad een sombere tijd, lichtte hij toe. De globalisering heeft geleid tot segregatie, een grote groep mensen heeft het gevoel niet meer deel te nemen aan het maatschappelijk leven en dat spiegelt zich ook in de publieke ruimte. De tweedeling wordt erger, waarschuwde

hij. Daarom is de opgave van de inrichting van de publieke ruimte niet enkel een esthetisch, maar vooral een politiek vraagstuk.

### **Wat de stad dreigt te verworden**

In zijn co-referaat toonde rijksbouwmeester Floris Alkemade zich minder somber, ook al suggereerde hij aan het eind van zijn betoog niets minder dan de evolutie om te keren... Aan de hand van sprekende voorbeelden uit verleden en heden toonde hij hoe het publieke domein zich in de loop der tijden ontwikkeld heeft tot een gecontroleerd gebied, waarin als het ware niets aan het toeval wordt overgelaten. Naar aanleiding van de bouw van het Berliner Stadtschloss in de Duitse hoofdstad vergeleek hij de wijze waarop we met de stad omgaan als een bord dat je simpelweg leeg veegt wanneer dat wat erop ligt je niet bevalt. We verlangen naar het verleden, wissen sporen uit het heden uit, maar creëren daarmee een leugen. 'De stad verliest er zijn waarachtigheid mee', aldus Alkemade.

De 'levendige stad' is tegenwoordig een winkelstad die wordt gekenmerkt door architectonische eenvormigheid enerzijds en leegstand anderzijds. Een klein aantal *internationals* bepalen het straatbeeld. Steden en pleinen worden schoongepoetst. Camera's registreren alle bewegingen op straat. We ondernemen van alles om een gevoel van schijnveiligheid op te houden. De publieke ruimte moet gereguleerd zijn, we staan niet open voor improvisatie, vertelde hij verder. Is dit de manier waarop we met de stad willen omgaan? 'De voortdurende drang om mensen te wegen, te meten, te corrigeren en uit te sluiten is de grootse bedreiging van het publieke domein', aldus Alkemade.

### **Wat moet er ondernomen worden?**

Het is wat hem betreft aan kunstenaars om ons te tonen wat er werkelijk aan de hand is. Als we het over opdrachtgeverschap hebben, over kunstenaars, publieke ruimte, wensen van bewoners, dan gaat het over de wens tot vrijheid, in z'n pure vorm, legde hij uit. Hij wil daarom het tij keren en riep kunstenaars op mee te denken over het proces waar we mee bezig zijn, veel verder dan nu het geval. Ook riep hij bestuurders

op los te komen van de monomane focus op enkele binnensteden en eindelijk heel Nederland serieus te nemen.

Aansluitend op de lezingen was er een paneldebat met naast de twee sprekers Mirjam van 't Veld en Francien van Westrenen. 'Merken jullie in Amstelveen iets van de vanavond geschetste bewegingen?', vroeg Franssen aan de burgemeester. 'Jazeker', reageerde Van 't Veld, 'elke ruimte die er nog is, staat onder druk. De roep om te bouwen en te herontwikkelen is heel groot, daarom is deze discussie zo belangrijk.' De voorbereiding voor het debat en kennisname van *Boekman 111* hadden haar meer bewust gemaakt van de urgentie van het thema. Ze is daarom verheugd dat ook de VNG vanavond aanwezig is, want het gaat er, volgens haar, om dat ook andere gemeenten zich meer bewust worden van de toegevoegde waarde van kunstenaars bij de inrichting van de publieke ruimte. Zeker met het oog op de gemeentelijke verkiezingen in maart 2018 en de invulling van de aanstaande Omgevingswet. Zij is voornemens behalve duurzaamheid en meningen van omwonenden ook kunstenaars een rol te laten spelen, aan de voorkant van het ontwikkelingsproces. Heel concreet heeft ze dat al bewerkstelligd bij het nadenken over het project om de A9 te overkappen.

De burgemeester wijst op de kansen die de Omgevingswet biedt. Alkemade viel haar bij. De nieuwe wet vraagt van gemeenten om het formuleren van een visie op de omgevingskwaliteit en daarbij kunnen ontwerpers en kunstenaars een belangrijke rol spelen. 'Het benoemen van kwaliteiten is geen ambtelijk proces', legde hij uit. 'Beschouwen wat je hebt veronderstelt beelden van waar je naar toe kunt.' Visie en verbeelding spelen dus een rol, en daar zijn kunstenaars goed in.

Hans Leeflang (Ministerie van Infrastructuur en Milieu) merkte vanuit het publiek op dat hij blij was dat de sprekers het ruimtelijke vraagstuk politiek maakten. Er zijn volop kansen om de kwaliteit van de openbare ruimte de komende jaren te versterken, legde hij uit, maar dat vereist bewustzijn in politiek Den Haag. Daar ontbreekt het thans aan.

### **Concrete voorbeelden**

Een treffend voorbeeld van een kunstenaarsinitiatief-in-de-wijk dat na jaren deel is gaan uitmaken van de community, kwam ter sprake, [Cascoland](#) in de Kolenkitbuurt, Amsterdam Nieuw-West. Initiatiefnemer Roel Schoenmakers bracht desgevraagd verslag uit over het ontstaan ervan in 2010 in de 'slechtste wijk van Nederland', een etiket waar de bewoners zich overigens niet in herkende, en de ontwikkelingen sindsdien. Hij beschreef verschillende initiatieven die gericht waren op duurzaamheid, behoud en bewustwording onder bewoners. Inmiddels worden de creatieven uitgenodigd om samen met private investeerders en ontwikkelaars mee te denken over de herontwikkeling van de buurt.

Ook Han Bakker, sinds 2007 cultuurconsultant in Dordrecht, vertelde over de succesvolle creatie van een nieuwe ontmoetingsplek in de stad, met als doel de binnenstad door middel van het verenigen van mensen, aantrekkelijk te maken. Maar niet zelden gaat het mis, en verdrukken projectontwikkelaars creatievelingen van plekken die juist door hen waarde hebben verkregen. Ook daar kon Bakker over meepraten.

Francien van Westrenen waarschuwde er daarom voor dat nu de crisis voorbij is en er weer in vlot tempo gebouwd kan worden, de aandacht voor behoud van identiteit en authenticiteit onder druk komt te staan. Die zorg deelde ze met Alkemade. Sombler was hij echter niet. Goede tijden hebben ook goede eigenschappen, benadrukte hij, maar het vraagt wel om sterk opdrachtgeverschap en planologie.

Amal Abbass-Saal, founder Inspiratie-inc Almere, deed tot slot inspirerend verslag van haar community art initiatieven met mensen die om verschillende redenen 'niet welkom zijn in de publieke ruimte'. Bottom-up, in co-creatie met kunstenaars en gebruikers.

Het enthousiasme gedurende het debat onder zowel de deelnemers als het publiek in de zaal demonstreerde de urgentie van het thema. De moderator rondde dan ook af met een oproep tot een vervolgbijeenkomst.

Jack van der Leden  
Boekmanstichting